

Ks. dr hab. Aleksander Posacki

Kraków, 13.08.2022

Collegium Verum,

Warszawa

**RECENZJA rozprawy doktorskiej mgr. Romana Turowskiego
„ANTROPOLOGIA SYNERGICZNA SERGIUSZA CHORUŻYJA JAKO
KLUCZ DO ROZUMIENIA KONDYCJI CZŁOWIEKA
WSPÓŁCZESNEGO”.**

1) Ogólne uwagi na temat rozprawy i jej tematyki

Praca mgr. Romana Turowskiego jest poświęcona jest twórczości wybitnego, współczesnego filozofa rosyjskiego Sergiusza Chorużyja (1941-1920).

Tytuł pracy: ANTROPOLOGIA SYNERGICZNA SERGIUSZA CHORUŻYJA JAKO KLUCZ DO ROZUMIENIA KONDYCJI CZŁOWIEKA WSPÓŁCZESNEGO.

Kim był niedawno zmarły rosyjski filozof? **Siergiej Siergiejewicz Chorużyj** (w piśmiennictwie polskim także Sergiusz) *Chorużyj*, ros. Серге́й Серге́евич Хору́жий, urodzony 5 października 1941 w Skopinie, zmarł 22 września 2020 – radziecki i rosyjski fizyk, matematyk, filozof, teolog związany z prawosławiem i tłumacz współczesnej literatury zachodniej.

Urodzony w Skopinie. W 1958 roku, po ukończeniu szkoły średniej w Moskwie, wstąpił na wydział fizyki Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego. W 1964 roku ukończył studia na Wydziale Teorii Kwantowej i Fizyki Statystycznej. W 1967 roku ukończył studia podyplomowe w Instytucie Matematycznym Stieklowa (MIAN). Doktor nauk fizycznych i matematycznych (1976). Temat pracy doktorskiej – „Algebraiczna kwantowa teoria pola z regułami superototropicznymi”.

Zainteresowania ściśle naukowe, Rosjanin uzupełnił stopniowo filozofią i teologią, proponując w duchu rosyjskiej filozofii, którą dobrze poznał, projekt wiedzy integralnej, gdzie kluczem byłaby **Antropologia Synergiczna**, czyli koncepcja omawiana w tej pracy doktorskiej. Filozof rosyjski podkreśla, że nie chodzi tu o multi- lub interdyscyplinarność, ale właśnie o transdyscyplinarność. W ten sposób Chorużyj podkreśla, że metodologia

Synergicznej Antropologii jest nie tyle wynikiem połączenia metod badawczych zaczerpniętych z poszczególnych dyscyplin, ile raczej swoistą „meta-metodą”.

Od 1993 roku był członkiem Rosyjskiej Akademii Nauk Przyrodniczych. Profesor filozofii w Instytucie Filozofii Rosyjskiej Akademii Nauk, a także profesor filozofii na Uniwersytecie Państwowym im. Jarosława Mądrego w Nowogrodzie Wielkim.

Oficjalnie Antropologia Synergiczna jest młodym kierunkiem. Chorużyj był założycielem i dyrektorem Instytutu Antropologii Synergicznej (2005). Był członkiem rady redakcyjnej czasopisma „Visual Theology”. Był także członkiem Synodalnej Biblijnej Komisji Teologicznej Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego.

Jego ambicje wykraczały poza akademicko pojętą historię filozofii – nie tylko badał on przeszłość rosyjskiej myśli, ale i chciał zaprojektować jej przyszłość. Redaktor wydań dzieł Pawła Florenskiego, Sergiusza Bułgakowa, Lwa Karsawina, przewodniczący Komisji Upowszechniania Dziedzictwa Filozoficznego Pawła Florenskiego, Lwa Karsawina, Aleksego Łosiewa; członek rady redakcyjnej czasopisma „Dzieła teologiczne” (prace teoretyczne).

Przeprowadził też twórczą krytykę wielu rosyjskich autorów, opierających głównie na neoplatonizmie i myślących w kluczu tzw. esencjalizmu, który Chorużyj odrzucał, być może jednostronnie, co mu zarzucano.

Z wymienionych autorów rosyjskich, Chorużyj doceniał szczególnie Pawła Florenskiego i Lwa Karsawina, w których dostrzegał ślady fenomenologicznego myślenia, które najbardziej cenił. Autor pracy wspomina o Karsawinie, ale pomija jakby osobę Florenskiego, którego doceniał Rosjanin, ale też poddawał krytyce, z racji nadmiernego akcentowania przez niego neoplatonizm, a nawet magizmu czy okultyzmu, co krytykował u Florenskiego także Mikołaj Bierdiajew.

Celem Chorużyja było bowiem nie tylko **uwspółcześnienie rosyjskiej filozofii**, jakby uwięzionej w neoplatonizmie, ale także **ufilozoficznienie prawosławnej teologii**, której istotą według niego i nie tylko dla niego, było **doświadczenie duchowe**, które Chorużyj utożsamiał głównie z hezychazmem i jest ascetycznymi praktykami. Próbował jednak podążając za kategorią doświadczania użyć metod fenomenologicznych i analityki egzystencjalnej Heideggera, i to doświadczenie ascetyczne prawosławia przedstawić jako uniwersalne.

Gdy chodzi o fenomenologię, Chorużyj, który preferuje tę metodę w filozofii (wpływ Husserla i Heideggera) i wiąże ją z duchowością, docenia i jakby swoiście reaktywuje rosyjskie wysiłki intelektualne w kontekście fenomenologii. Chodzi tu głównie o twórczość Florenskiego, Łosiewa, a

szczególnie o twórczość wybitnego fenomenologa rosyjskiego Gustawa Szpeta. Projekt Szpeta – to według Chorużyja – wielki indywidualny projekt humanistycznej wiedzy. W centrum tego projektu leży epistemologiczne jądro, który skonstruował on sam, dopełniając fenomenologiczną metodę, hermeneutyczną metodologią. Podobnie wygląda filozoficzny i metodologiczny projekt Chorużyja, który ma podobne inspiracje.

Chorużyj sięga więc nie tylko wstecz, przetwarzając czy też twórczo przetapiając krytycznie tradycję własnej kultury, ale przede wszystkim sięga daleko w przyszłość, swoiście projektując model prawosławnej i rosyjskiej myśli w kluczu współczesnej filozofii. Nie wykluczając różnych koncepcji postmodernizmu i poststrukturalizmu (szczególnie teorii Michela Foucaulta i jego „praktyk siebie” czy teorii Gillesa Deleuza), a nawet twórczo z nimi współpracując, co na gruncie kultury prawosławnej (szczególnie w Rosji) jest swoistym ewenementem i ma nowatorski charakter. Jednakże w przeciwieństwie do postmodernizmu, Chorużyj nie rezygnuje w poszukiwaniu ontologicznych, czego wyrazem jest *paradygmat energijny*, porównywalny z *analitiką egzystencjalną* Heideggera.

Jak pisze w swej pracy Doktorant, zdaniem Chorużyja, na naszych oczach powstaje nowa rzeczywistość antropologiczna pozbawiona „niezmiennego istotowego jądra” (*сущностного ядра*), wobec czego „dzisiejszego człowieka z przełomu tysiącleci, z czasu psychoanalizy oraz Internetu, doświadczenia totalitarnego, radykalnych psychotechnik, psychodelicznych czy wirtualnych praktyk, rewolucji w obszarze ludzkiej płciowości, nie można uważać za ten sam klasyczny podmiot, który był [niegdyś] rozpatrywany w antropologii i metafizyce europejskiej”. W opinii filozofa rosyjskiego, dotychczasowe koncepcje nie wyjaśniają dzisiejszych globalnych przemian człowieka. Aktualną więc staje się potrzeba odnalezienia nowych podstaw i zasad dla antropologii.

Już sam fakt tak bogatej inspiracji i dialogicznych poszukiwań z kulturą i filozofią współczesna jest godny uwagi i pochwały, co zresztą co zresztą autor recenzowanej pracy nie omieszkał zauważyć. W tym kierunku idzie też prezentacja dorobku Chorużyja przez Doktoranta.

Należy tu dodać, że Chorużyj był znany i ceniony np. jako tłumacz i komentator wielu dzieł irlandzkiego pisarza Jamesa Joyce'a, zwłaszcza arcytrudnego „Ulissesa”, dzieła uważanego za prekursorskie dla postmodernizmu. Doskonała znajomość fizyki i matematyki pozwalała mu także używać współczesnych modeli ściśle naukowych w opisie swojej koncepcji.

Chorużyj wyraźnie zorientowany jest ku przyszłości i w stronę współczesności, wykorzystując nowe osiągnięcia nauki i kultury, co zauważa autor recenzowanej pracy, kierując swoje analizy w tę właśnie stronę twórczości Chorużyja, a co wydaje się trafnym wyborem. Doktorant wnikliwie i dokładnie opisuje współczesne, a nawet palące obszary tematyczne, obecne we

współczesnej kulturze, do których odniósł się Chorużyj. Są to np. **ekologia, świat wirtualny, postmodernizm, transhumanizm, technokracja, nowa fizyka, sekularyzm i postsekularyzm czy nawet totalitaryzm.**

Ważne są tu odniesienia do wcześniejszych analiz Heideggera (takich, jak filozofia techniki), co dodaje powagi analizom Chorużyja, nie umniejszając autorskich i nowatorskich analiz Rosjanina. Jak zauważa jednak mgr Roman Turowski, Chorużyj nie zdążył rozwinąć czy zakończyć swoich analiz dotyczących współczesności, ale otworzył pewne drogi badań, które mogą być twórczo kontynuowane.

2) Cel pracy i metody badawcze zastosowane w dysertacji

Recenzowana rozprawa składa się z trzech rozdziałów (oraz Wstępu, Uwag końcowych i Bibliografii). Struktura pracy jest klarowna i przemyślana, każdy rozdział ma pełnić w rozprawie określoną rolę. Ważne jest także uwzględnienie biografii osobistej i naukowej omawianego autora, w kontekście rozwoju jego teorii. Można jednak dyskutować, czy nie lepiej byłoby dać wcześniej obraz biografii naukowej na początku.

Jak pisze sam Doktorant, celem pracy była (a) możliwie pełna prezentacja na gruncie polskim Antropologii Synergicznej – oryginalnej koncepcji antropologicznej Sergiusza Chorużyja, (b) ukazanie jej heurystycznego potencjału dla zrozumienia kondycji współczesnego człowieka, (c) umiejscowienie koncepcji Chorużyja w szerszym kontekście filozoficznym, historycznym i humanistycznym.

W badaniu zastosowano metodę syntetyczną, zwłaszcza metodę fenomenologii hermeneutycznej oraz metodę analityczną. Aby w kluczu fenomenologicznym zrozumieć dzieło twórcy, który wyraźnie skłania się ku szeroko rozumianej metodzie fenomenologicznej, trzeba zastosować odpowiednią, adekwatną metodę, aby nie petryfikować jego myśli. Jeżeli Doktorant próbuje w ten sposób odpowiedzieć na wyzwanie filozoficzne Chorużyja, to z kolei należy próbować też zrozumieć Doktoranta, który chce tego twórcę zrozumieć i adekwatnie zaprezentować. Dlatego w swojej pracy posuwa się adekwatnym tropem procesualnego fenomenologicznego opisu i hermeneutycznego rozumienia, a nie tylko analityczno-krytyczną formą objaśnień, którą świadomie i deklaratywnie postawił na dalszym planie.

Hermeneutyczny styl Doktoranta, przejawia się także w metodzie wielu powtórzeń, stosowanych jednak w różnych kontekstach. Powtórzenia stosuje też jednak sam Chorużyj, właśnie w kluczu hermeneutycznej fenomenologii, a więc znowu Doktorant podąża za badanym przez siebie autorem. Autor pracy próbuje

rozszyfrować różne neologizmy Rosjanina i czyni to przekonywująco. Pojawiają się terminy, które nawet zawodowy filozof słyszy po raz pierwszy. Przypomina to hermeneutyczny krąg wiedzy, czy można nawet hermeneutyczną spiralę, gdzie kolejne opisy pogłębiają czy poszerzają nasze rozumienie, które jednak domaga się kolejnych poznawczych kroków. Z każdą stroną pracy rozumiemy coraz więcej i pragniemy coraz bardziej poznać opisywaną koncepcję.

Na uwagę zasługuje w tym kontekście bogaty język filozoficznego tłumaczenia, bo autor nie tylko opisuje cytowanego filozofa, ale też jest zmuszony obficie tłumaczyć go na polski filozoficzny język, co należy docenić osobno. Wydaje się, że tłumaczone teksty są najgłębiej, najliczniej i najwszechstronniej prezentowane w języku polskim, nawet w odniesieniu do tłumaczeń Łukasza Leonkiewicza, który wcześniej zaprezentował kulturze polskiej trudne teksty Chorużyja. Autor prezentuje się więc także pozytywnie jako tłumacz, co może być ważne także w jego naukowej przyszłości.

W tym świetle, mimo faktu, że autor powinien bardziej zadbać o korektę pracy pod względem językowym (można tu stwierdzić liczne błędy gramatyczne i stylistyczne), usprawiedliwia go częściowo fakt, że korektor – by adekwatnie spełnić swoje zadanie - musiałby gruntownie rozumieć trudne teksty filozoficzne (zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim), aby nie zamienić surowej prawdy, na powierzchowne i może fałszywe piękno stylistycznego wyrazu.

Można jednak stwierdzić, że Doktorant prowadzi opis hermeneutyczny jakby bardziej wszerz, niż w głąb. Co to oznacza? Roman Turowski jakby z zachwytem podkreśla nowatorstwo Chorużyja i jego dialog ze współczesnością. Mniej natomiast analizuje stronę historii rosyjskiej filozofii, którą jakoby kontynuuje Chorużyj, pomijając niektórych rosyjskich twórców, ważnych dla Chorużyja, a zwłaszcza pomija nieco *kwestię teologii*, która jednak jest kluczowa dla Rosjanina, choć pragnie on ją ufilozoficzyć. Na uwagę jednak zasługuje mimo wszystko prezentacja przez Doktoranta mało znanej, współczesnej teologii prawosławnej, gdzie np. teolog grecki Yannaras rozwija nieklasyczną ontologię osoby ludzkiej uwzględniającą filozofię Heideggera. Jednakże Doktorant nie musi się znać na tak obszernej tematyce sporów teologicznych i dogmatycznych, różnej od filozofii, którą się głównie zajmuje. Autor pracy, próbuje jednak wszechstronnie zarysować panoramę szeroką panoramę tematyczną twórczości rosyjskiego filozofa, co zresztą nie jest łatwe, ani z powodu treści, ani z powodu metody, gdzie Chorużyj – używając różnych dyskursów - prezentuje swą wiedzę bardziej w różnych okolicznościowych artykułach i wywiadach, niż w systematycznych pracach.

Autora pracy interesuje głównie aspekt współczesnej myśli i jej adaptacji przez Chorużyja i w tym obszarze może imponować szerokością horyzontów i erudycją. Doktorant dobrze czuje się w filozofii i współczesnych naukach szczegółowych, pomimo tego chciałoby się więcej dowiedzieć o relacjach z bodajże najważniejszym dla Rosjanina, Martinem Heideggerem, a zwłaszcza gdy chodzi o tzw. *różnicę ontologiczną*, którą Chorużyj obficie stosuje w swojej antropologii. Myśl Heideggera, co rusz się jednak pojawia i przeplata różne aspekty koncepcji Chorużyja. To samo dotyczy ważnego dla Rosjanina Kierkegaarda. To właśnie rozumiem jako pewien brak hermeneutyki idącej w głąb, czyli dotyczącej jakby źródeł pomysłów i konceptów Chorużyja. Łączyłoby się to jednak z gruntowną analizą problematyki egzystencjalnej. Już samo porównanie Chorużyja z Heideggerem wymagałoby może oddzielnej, analitycznej pracy. Natomiast celem metodologicznym autora jest pewna synteza ogromnego dorobku Rosjanina, co wcale nie jest łatwe z wielu powodów.

Trudności wynikają także z wielkiego, interdyscyplinarnego czy nawet transdyscyplinarnego rozmachu myśli Chorużyja, który jakby podąża rosyjskim tropem Włodzimierza Sołowjowa, w tworzeniu projektu wiedzy integralnej, czyli pewnej syntezy filozofii, religii i nauki. Autor recenzowanej pracy nie wyrokuje o prawdziwości tez Chorużyja, ale ukazuje nam niezwykle horyzonty i erudycję rosyjskiego myśliciela oraz wynikający stąd heurystyczny potencjał twórczości Rosjanina, który posługuje się wieloma dyskursami, które także jakby przetapia i przetwarza. Koresponduje to także z erudycją samego Doktoranta, który swobodnie porusza się w rozmaitych sektorach ludzkiej wiedzy, w tym także w obszarze współczesnej filozofii i nauki. Warto zwrócić uwagę na ten rys umysłowości Doktoranta i docenić go.

Rozmach filozoficzny Chorużyja, polega na próbie połączeniu Tradycji ze Współczesności, by stworzyć projekt uniwersalnej humanistyki, a jednocześnie **uniwersalnej antropologii czy nawet metaantropologii**. Celem Chorużyja jest sformułowanie programu „nowej organizacji całego kompleksu wiedzy humanistycznej, budowanego na podstawie nowej konfiguracji poszczególnych dyscyplin, nowej metodologii oraz epistemologii”. Wobec powyższego Synergiczną Antropologię można postrzegać jako przykład „realizacji kognitywnej strategii desegregacji wiedzy humanistycznej”, jako wzór twórczej syntezy wiedzy o człowieku. Doktorant opisuje tę właśnie problematykę antropologiczną z fenomenologicznie z różnych stron i prezentuje w różnych kontekstach intelektualnych, co odpowiada zamysłowi Rosjanina.

3) Ocena pracy i propozycje badawcze

Już sam fakt prezentacji tak wybitnego filozofa, teologa, pisarza i eseisty, jakim jest Sergiusz Chorużyj, dla kultury polskiej (zasadniczo mało znanego w Polsce lub znanego w sposób fragmentaryczny), jest pewnym osiągnięciem autora pracy, który się tego podjął. W obecnej sytuacji geopolitycznej ma to dodatkowe znaczenie, gdyż stwarza możliwość głębszego poznania, zrozumienia i – w konsekwencji - możliwego dialogu, nie tylko z kulturą rosyjską, ale też z chrześcijaństwem prawosławnym.

Praca mgr. Romana Turowskiego jest dojrzała naukowo, wyraźnie samodzielna i bardzo erudycyjna (co widać także w licznych przypisach, gdzie autor umieszcza interesujące komentarze informacyjne, ale też interpretacyjne, przywołując liczną bibliografię wielojęzyczną). Wielkim plusem pracy jest szeroka i głęboka źródłowość, co jest podstawą dla adekwatnej analizy i możliwości rozumienia. Służy temu duża, wyjątkowo bogata bibliografia, co także jest samo w sobie znaczące, bo ułatwi pracę innym badaczom w omawianych tematach. W pracy omówiono Antropologię Synergiczną Sergiusza Chorużyja na podstawie licznych materiałów źródłowych (tekstów autora w języku rosyjskim i polskim) oraz literatury pomocniczej (tekstów innych autorów w języku rosyjskim, polskim, angielskim i francuskim). Wykorzystano 162 pozycje źródłowe (teksty autorstwa Chorużyja) oraz 389 innych pozycji bibliograficznych. Godne uwagi są osobiste rozmowy i bezpośrednie relacje autora pracy z Sergiuszem Chorużyjem, co z pewnością sprzyjało rozumieniu jego twórczości.

Doktorant wykazał się też dużą interdyscyplinarną wiedzą (nie tylko filozoficzną), jakby adekwatną do bogactwa twórczości omawianego autora. Należy tu dodać własny wysiłek tłumaczenia trudnych tekstów filozoficznych na polski język filozoficzny (uwaga – nie na język potoczny!). Autor pracy zaistniał też jako tłumacz, więcej – jako jeden z najważniejszych tłumaczy Chorużyja na język polski, co także ma nowatorski charakter i stanowi duży wkład w ubogacenie polskiej kultury, zwłaszcza w obecnej geopolitycznej sytuacji.

Generalnie jednak godne uwagi metodologicznej jest przedstawienie przez autora biografii, a nie tylko biogramu Siergieja Chorużyja, co jest ważne szczególnie dla autorów preferujących metodologie fenomenologiczno-egzystencjalne, gdzie historia życia często ściśle koresponduje z historią twórczości. Można tu dokładnie prześledzić historyczną genezę koncepcji Chorużyja.

Doktorant przypomniał w tym kontekście uczciwie, że filozofia Chorużyja spotkała się w Rosji z mocną krytyką, zwłaszcza ze strony środowisk prawosławnych. Zwykle zarzuca się Rosjaninowi sprzeczności i niekonsekwencje, co nie jest pozbawione racji, zwłaszcza w kluczu analityczno-krytycznym. Zarzuty, które można postawić rosyjskiemu filozofowi są jednak ogólnej natury filozoficznej, teologicznej i metodologicznej, natury uniwersalnej, a nie tylko rosyjskiej czy prawosławnej. Autor pracy dzielnie i przekonująco odpiera zarzuty różnych autorów, problemy jednak pozostają i mogą być na przykład tematem kolejnej pracy. Strzałem w dziesiątkę jest uwaga Doktoranta, że należy antropologię Chorużyja traktować jako otwarty, a nawet niedokończony Projekt, którego Rosjanin prawdopodobnie nie zdążył ukończyć, z powodu przedwczesnej – jak się wydaje – śmierci.

Przy założeniu niewątpliwej heurystyczności Projektu Antropologii Synergicznej wnikliwe badanie wątpliwości i kontrowersji pozwala uniknąć wielu zarzutów, co jednak nie dotyczy już dysertacji Doktoranta, ale badań na przyszłość. Np. problem na ile koncepcja Chorużyja jest kontynuacją wizji św. Grzegorza Palamasa, a na ile własną interpretacją. Problem ten dotyczy także tradycji Ojców, którym zasadniczo obcy był antyesencjalizm i antymetafizyczna postawa Chorużyja, wzorowana u niego, głównie na Heideggerze. Można jednak wymienić kilka ważniejszych problemów filozoficznych, które warto analitycznie i krytycznie przebadать:

- 1) Problem filozoficznej stałości i zmienności w strukturze świata i obrazie człowieka, czyli kwestia sporu ciągnącego się od czasów Parmenidesa i Heraklita.
- 2) Problem relacji istoty do istnienia, stosunku esencji do egzystencji i na odwrót, czyli kolejny odwieczny filozoficzny spór, którego Choruży nie jest w stanie zgasić, ale na nowo go rozpala.
- 3) Problem określenia energii, w tym określenia różnicy między *energijnym paradygmatem*, a *energetycznym modelem rzeczywistości*, który spotkamy w naukach szczegółowych, ale też w rosyjskiej tradycji ezoterycznej (np. ważna w popularnej w Rosji teozoficznej antropologii Jeleny Rerich, tzw. „energia psychiczna”). Może znaczące jest, że autor rozprawy pominął w Bibliografii, a więc i w analizie problemu ważny artykuł swojej Promotorki prof. Teresy Obolevich, na temat paradygmatu energetycznego u Ojców Kościoła.
- 4) Kwestia stosunku pojęcia *energii* do pojęcia *egzystencji*, co rozwija Chorużyj zwłaszcza w odniesieniu do Martina Heideggera, ale nie jest to jasne. W tym kontekście ważne byłoby porównania Chorużyja z Heideggerem, który wydaje się dla niego autorem najważniejszym, o

czym świadczą liczne odniesienia do Heideggera, o czym Doktorant uczciwie informuje. Wydaje się, że koncepcja Chorużyja zyskałaby na jasności, gdyby jaśniej i pełniej przedstawiony był przez autora pracy wpływ Heideggera, jak się wydaje, najbardziej inspirujący dla Rosjanina. Wpływ wybitnej i wpływowej filozofii Heideggera pozwala ponadto lepiej i bardziej przekonująco obronić teorie Chorużyja przez powierzchownymi zarzutami wariabilizmu, historyzmu, ewolucjonizmu czy generalnie relatywizmu, które natychmiast pojawiają się ze strony wyznawców klasycznej metafizyki i opartej nie niej filozofii człowieka.

Chodzi tu szczególnie o temat *różnicy ontologicznej*, a także niektóre aspekty metodyki fenomenologicznej, czym jaśniej można wytłumaczyć deklarowany brak esencji czy antyesencjalizm. Pojawia się on także u Heideggera w dosyć przekonującej postaci. Natomiast relacja pomiędzy byciem a bytem u Heideggera może - jakby analogicznie - odpowiadać *problemowi synergii* u Chorużyja, co zauważył także inny badacz twórczości Chorużyja, Łukasz Leonkiewicz.

- 5) Twórcze byłoby rozważenie *paradygmatu egzystencjalnego* nie tylko w ujęciu Heideggera, ale też w ujęciu Karla Jaspersa (spójna relacja pomiędzy egzystencją i transcendencją u Jaspersa być może odpowiada tu pojęciu synergii u Chorużyja). *Paradygmat egzystencjalny* w Rosji dotyczy też Mikołaja Bierdiajewa (obiektywacja) i Lwa Szestowa (walka z rozumem), co także warto rozwinąć, także w celu dialogu międzykulturowego.
- 6) Problem określenia *pojęcia synergii* u Chorużyja i w tradycji prawosławnej, na którą się on powołuje, aby zachować asymetrię energii Boga i człowieka, nie wpadając w gnozę, która tę asymetrię zamazuje.
- 7) Problem przesadnej – jak się wydaje – krytyki myśli zachodniej, w tym duchowości zachodniej, której Rosjanin odmawia pełnej wartości. Tu Chorużyj może zbyt łatwo wpisuje się w krytyczną wobec zachodu tradycję myśli rosyjskiej. Lepiej byłoby rozwinąć bardziej komparatystykę dialogiczną, a myśl Chorużyja wydaje się szczególnie predysponowaną do tej pracy, co może być projektem na przyszłość.
- 8) Problem stosunku chrześcijańskiej duchowości hezychazmu do duchowości orientalnej, azjatyckiej czy szamanizmu, gdzie widać niezgodność opinii z autorami prawosławnymi lub znawcami tejsze duchowości azjatyckiej. Chodzi m.in. o problem synkretyzmu religijnego.
- 9) Problem asymilacji różnych teorii postmodernizmu w relacji do chrześcijańskiego personalizmu, który chce rozwijać Chorużyj, a postmodernizm, który inspiruje rosyjskiego filozofa w pewien sposób niszczy idee personalizmu, kluczowe dla chrześcijańskiej wizji świata.

Podobnych propozycji badawczych można jeszcze przedstawić więcej, nie dotyczą one jednak bezpośrednio oceny recenzowanej dysertacji.

Podsumowując jednak ocenę dysertacji mgr. Romana Turowskiego, można przypomnieć najpierw, że zgodnie z wymogami dotyczącymi rozpraw doktorskich:

Art. 187. 1. Rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej.

2. Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne.

W tym kontekście konkluzja mojej recenzji omawianej pracy jest pozytywna – oba warunki uważam za spełnione.

Mgr Turowski przedstawił bogatą panoramę twórczości Chorużyja, stosując własne oryginalne i przekonujące ujęcie tematu, w tym własną hermeneutykę, która zresztą jako metoda dotyczy także opisywanego autora, który sam stosował za Heideggerem tę metodę. Jak się wydaje deklarowany cel pracy Doktoranta został osiągnięty w więcej, niż zadowalającym stopniu. Lektura dysertacji, sprzyja nie tylko poznaniu, ale także głębszemu zrozumieniu projektu Antropologii Synergicznej, co stwarza możliwości dalszych analiz i badań tego tematu.

Konkludując, wnoszę o dopuszczenie mgra Romana Turowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. dr hab. Aleksander Posacki

13.08.2022